

*В.М. Сасноўскі, дацэнт кафедры эканамічнай геаграфіі
і аховы прыроды БДПУ;
Л.А. Дудкіна, І.А. Цішук, С.Ю. Макарэвіч, студэнты IV курса
прыродазнаўчага факультэта БДПУ*

АБ АСАБЛІВАСЦЯХ МЕТОДЫКІ ІНТЭГРАЛЬнай АЦЭНКІ ЎЗРОЎНЮ САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАГА РАЗВІЦЦЯ АДМІНІСТРАЦЫЙНЫХ РАЁНАЎ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Уводзіны. Адна з важнейшых праблем сацыяльна-эканоміка-геаграфічных даследаванняў – ацэнка ўзроўню эканамічнага і сацыяльнага развіцця рэгіёнаў. Яе мэта – выявіць дыспрапорцыі і нявыкарыстаныя магчымасці эканамічнага росту для абгрунтавання варыянтаў стратэгіі іх далейшага сацыяльна-эканамічнага развіцця. Рыначныя пераўтварэнні, якія ажыццяўляе Рэспубліка Беларусь, суправаджаюцца істотнымі змяненнямі ў развіцці вытворчасці і сацыяльнай сферы яе рэгіёнаў. Нягледзячы на пэўныя поспехі эканамічнага развіцця краіны за апошнія гады, тэрытарыяльныя адрозненні ў межах Беларусі не скарачаюцца, а павялічваюцца. Так, калі ў 2000 г. розніца паміж абласцямі ў вытворчасці прамысловай прадукцыі на душу насельніцтва складала прыкладна 2 разы, то ў 2007 г. – 2,5 раза. Выяўленне «адрозненняў ад месца да месца», тлумачэнне іх прычын па-ранейшаму застаецца галоўнай задачай сацыяльна-эканамічнай геаграфіі і патрабуе ад даследчыкаў актывізацыі работы ў гэтым кірунку. Менавіта такія даследаванні маюць непасрэдную сувязь з практыкай, паколькі з'яўляюцца перадумовай прыняцця абгрунтаваных рашэнняў органамі дзяржаўнага кіравання па змяшэнні адрозненняў у сацыяльна-эканамічным развіцці рэгіёнаў, ацэнкі іх інвестыцыйнай прыцягальнасці. Апошняя з'яўляецца асабліва важнай для саміх інвестараў і ўяўляе пэўную цікавасць для органаў улады пры вызначэнні перспектывы развіцця рэгіёнаў.

Большасць айчынных навукоўцаў адзначаюць узмацненне дыферэнцыяцыі сацыяльна-эканамічных паказчыкаў на ўзроўні адміністрацыйных абласцей краіны і яе сталіцы. Аднак праблема лакальнай дыферэнцыяцыі, нават пасля зацвярджэння ўрадам Беларусі ў 2007 г. «Дзяржаўнай комплекснай праграмы развіцця рэгіёнаў, малых і сярэдніх гарадскіх пасяленняў на 2007–2010 гг.», не прыцягнула дагэтуль іх пільнай увагі. Для географа-даследчыка асабліва важным уяўляецца авалоданне метадыкай комплекснай (інтэгральнай)

ацэнкі ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця дробных тэрытарыяльных адзінак, якімі з'яўляюцца адміністрацыйныя раёны. Менавіта на рашэнне гэтай задачы і накіраваны дадзены артыкул.

Патрэбнасць у правядзенні інтэгральнай ацэнкі ўзнікае ў сувязі з тым, што прыватныя паказчыкі, якія характарызуюць паасобку эканамічнае і сацыяльнае становішча раёнаў, не дазваляюць атрымаць комплекснае ўяўленне аб іх развіцці. Да таго ж у нашай краіне пакуль не разлічваецца валавы рэгіянальны прадукт (не толькі раёнаў, але і абласцей), які можна было б лічыць базавым паказчыкам узроўню развіцця эканомікі. Нават пры наяўнасці такіх разлікаў было б памылковым адназначна казаць аб агульным узроўні сацыяльна-эканамічнага развіцця рэгіёнаў, паколькі пры аднолькавым узроўні валавага рэгіянальнага прадукту на душу насельніцтва два рэгіёны могуць адрознівацца па іншых сацыяльна-эканамічных параметрах.

Другі аргумент на карысць правядзення інтэгральнай ацэнкі – імкненне зразумець працэсы, якія адбываюцца ў эканамічным і сацыяльным развіцці раёнаў і растлумачыць іх прычыны. Толькі пры аналізе сукупнасці прыватных паказчыкаў можна выявіць фактары паляпшэння ці пагаршэння сацыяльна-эканамічнай сітуацыі ў іх межах.

Такім чынам, менавіта адміністрацыйныя раёны ўзятыя намі ў якасці галоўнага аб'екта такіх ацэнак. Па-першае, раёны застаюцца адным з галоўных звёнаў у сістэме рэгіянальнага кіравання. Па-другое, гэта той узровень, на якім можна больш ярка назіраць «адрозненні ад месца да месца». Вядомае географічнае правіла гучыць так: чым больш дробныя адзінкі бяруцца для аналізу, тым больш кантрастна выглядаюць адрозненні. Па-трэцяе, на раённым узроўні магчыма разгледзіць як адзінае цэлае гарадскую і сельскую мясцовасць, паміж якімі рэальна існуюць цесныя сувязі і перапляценне ва ўзаемаадносінах. Па-чацвёртае, менавіта па адміністрацыйных раёнах (у параўнанні з асобны-

мі населенымі пунктамі) статыстычная інфармацыя для збору з'яўляецца найбольш даступнай.

У геаграфічнай і эканамічнай літаратуры можна назіраць некалькі метадычных падходаў да правядзення інтэгральных ацэнак. Асабліваць усіх інтэгральных ацэнак – іх суб'ектыўнасць, г. зн. залежнасць ад меркаванняў і падходаў тых даследчыкаў ці экспертаў, якія іх ажыццяўляюць. Таму ніякую інтэгральную ацэнку развіцця рэгіёнаў нельга ўспрымаць як абсалютную ісціну, а пры іх выкарыстанні заўсёды высвятляецца, па якой методыцы яны праводзіліся, якая мэта ставілася, магчымасці выкарыстання на практыцы, наколькі ўлічаны патрабаванні часу і г. д.

Вызначэнне любых інтэгральных ацэнак складаецца, як правіла, з трох этапаў:

1) адбору прыватных паказчыкаў, на падставе якіх будзе вызначацца інтэгральная ацэнка;

2) трансфармацыі прыватных паказчыкаў для іх параўнання аднаго з адным; неабходнасць гэтага этапа ўзнікае ў сувязі з тым, што пры вызначэнні інтэгральнай ацэнкі даводзіцца складваць зусім розныя прыватныя паказчыкі, у тым ліку вымяраемыя ў розных адзінках (працэнтах, рублях на душу насельніцтва і інш.);

3) выбару метаду агрэгавання трансфармаваных прыватных паказчыкаў.

Адбор прыватных індикатараў не з'яўляецца універсальным працэсам: іх колькасць, набор залежаць ад маштабу ацэньваемых тэрытарыяльных адзінак, мэты інтэгральнай ацэнкі, даступнасці інфармацыі для даследчыка, яе дакладнасці і г. д. Пры гэтым заўважым, што найбольш дакладнае параўнанне паміж тэрыторыямі могуць забяспечыць не абсалютныя, а адносныя паказчыкі, а сам адбор іх уяўляецца адным з галоўных этапаў даследавання. Кожны з паказчыкаў павінен як мага паўней адлюстроўваць узровень эканамічнага ці сацыяльнага развіцця рэгіёнаў. Адна справа, калі імі з'яўляюцца адміністрацыйныя вобласці краіны. Тут не толькі лягчэй выкарыстаць большую колькасць паказчыкаў, але і адабраць з іх найбольш «якасныя». Напрыклад, пры ацэнцы ўзроўню сацыяльнага развіцця можна аб'яднацца на сукупныя грашовыя даходы насельніцтва, а не на адну заробковую плату працаўнікоў, ці ўбачыць спажыванне насельніцтвам абласцей асобных тавараў і г. д. Значна горш выглядаюць гэтыя магчымасці, калі тэрытарыяльнымі адзінкамі выступаюць адміністрацыйныя раёны, па якіх органы статыстыкі ці зусім не ажыццяўляюць збор даных (напрыклад, чакаемая працяг-

ласць жыцця насельніцтва, колькасць і якасць спажываемых прадуктаў харчавання), ці гэтыя даныя не з'яўляюцца актуальнымі (напрыклад, колькасць кінаўстаноўак). Увогуле трэба падкрэсліць, што пытанне колькасці паказчыкаў нельга вырашаць адназначна. Справа не ў іх колькасці, а ў тым, як поўна яны адлюстроўваюць вывучаемую з'яву ці працэс. Разам з тым трэба мець на ўвазе, што ад выбранай колькасці паказчыкаў залежыць не толькі прастата разлікаў, але і дакладнасць атрыманых вынікаў.

Методыка правядзення даследавання.

Шматлікія сацыяльныя індикатары з'яўляюцца вытворнымі ад эканамічных. Аднак мы зыходзілі з таго, што інтэгральная (комплексная) ацэнка ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця раёнаў павінна абапірацца як на эканамічныя, так і на сацыяльныя паказчыкі. Пры гэтым іх колькасць павінна быць аднолькавай, але не меншай чым тры індикатары.

Для адлюстравання эканамічнага развіцця адміністрацыйных раёнаў былі выбраны наступныя даныя:

- аб'ём прадукцыі прамысловасці на аднаго жыхара (тыс. руб.);
- аб'ём валавай прадукцыі сельскай гаспадаркі на 100 га сельгасугоддзяў (тыс. руб.);
- аб'ём інвестыцый у асноўны капітал на аднаго жыхара (тыс. руб.);
- адносіны аб'ёму экспарту тавараў да аб'ёму іх імпарту (%);
- каэфіцыент Энгеля (разлічаны па працягласці аўтамабільных дарог агульнага карыстання і чыгункі).

Для адлюстравання сацыяльнага развіцця раёнаў былі адабраны наступныя паказчыкі:

- сярэднемесячная намінальная наяўная заробковая плата работнікаў (тыс. руб.);
- аб'ём рэалізацыі платных паслуг на душу насельніцтва (тыс. руб.);
- аб'ём рознічнага тавараабароту гандлёвых арганізацый (разам з грамадскім харчаваннем) на душу насельніцтва (тыс. руб.);
- забяспечанасць насельніцтва жыллём (агульнай плошчай, м²);
- смяротнасць немаўлят (памерлыя ва ўзросце да аднаго года на 1000 народжаных, у ‰).

Такім чынам, пералічаныя паказчыкі даюць уяўленне не толькі аб рабоце розных галін эканомікі раёнаў Беларусі, але і ахоплваюць прама ці ўскосна разнастайныя бакі жыцця людзей. Заўважым, што амаль усе адабраныя намі тычацца 2007 г., а ў некаторых выпадках яны разлічаны як сярэднія за апошнія 3 гады (напрыклад, аб'ём інвестыцый у асноўны капітал, валавая прадукцыя сельскай

гаспадаркі на 100 га угоддзяў, смяротнасць немаўлят).

Трансфармацыю прыватных паказчыкаў можна праводзіць рознымі метадамі. Пры гэтым неабходна ведаць аб тым, што ад выбранага метаду трансфармацыі ў значнай ступені будуць залежаць як самі значэнні, так і змястоўны сэнс інтэгральнага індэкатара.

Найбольш пашыраны спосаб трансфармацыі прыватных паказчыкаў – рэйтынжавы ці метадад ранжыравання. Менавіта гэты спосаб выкарыстаны намі пры вызначэнні інтэгральнай ацэнкі. Ён прадугледжвае вызначэнне для кожнай тэрытарыяльнай адзінкі (у нас гэта раёны) пэўнага рангу: найлепшае (ці найгоршае) значэнне паказчыка прымаецца роўным 1, наступнае за ім – 2 і г. д. Прысвойваць 1 найлепшаму ці найгоршаму значэнню паказчыка – розніцы няма, галоўнае, каб пры разліку інтэгральнага паказчыка, 1 заўсёды адпавядаў ці толькі найлепшым, ці толькі найгоршым значэнням. Адзначым, што наша ацэнка ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця абапіраецца на 10 паказчыкаў, а рангі раёнаў па кожным з іх вызначаюцца ў кожнай вобласці паасобку. Ранжыраванне раёнаў у цэлым па краіне было б больш апраўданым, аднак пры ўліку шматлікіх складанасцей, якія звязаны з гэтым (роўныя значэнні для вялікай колькасці раёнаў, немагчымасць ранжыраваць іх «ручную» і інш.), ранжыраванне раёнаў праводзілася па абласцях. Пры гэтым маецца на ўвазе тое, што розная колькасць адміністрацыйных раёнаў у абласцях Беларусі не дае падстаў казаць пра роўныя ўмовы для параўнання і ўскладняе працэс картаграфічнага адлюстравання агульнага ўзроўню іх сацыяльна-эканамічнага развіцця. Як выйсце, былі разлічаны нармалізаваныя паказчыкі (P) па кожным раёне па формуле:

$$P = N_i / N_{\Sigma} \quad (1)$$

дзе N_i – колькасць раёнаў у вобласці, дзе паказчык горшы, чым у дадзеным раёне;
 N_{Σ} – агульная колькасць раёнаў у вобласці.

Нармалізаваныя паказчыкі заўсёды будуць мець значэнне менш чым 1.

Агрэганне асобных трансфармаваных паказчыкаў таксама можа праводзіцца рознымі спосабамі. Часцей за ўсё іх складваюць, аднак магчыма таксама і перамнажэнне. Пры складванні паказчыкі могуць брацца як з роўным значэннем, так і з рознымі папраўчымі каэфіцыентамі. У першым выпадку зыходзяць з роўнага іх значэння, у другім – з прыярытэтнасці тых ці іншых паказчыкаў. У нашым выпадку мы іх разглядалі як раўназначныя. Пасля складвання ўсіх нармалізаваных паказчыкаў па кожным раёне, знаходзілі сярэдняе іх

значэнне, г. зн. атрыманую суму дзялілі на 10. У выніку вызначалі інтэгральны індэкс: чым ён большы, тым больш высокім узроўнем сацыяльна-эканамічнага развіцця характарызуецца раён. Сярэднія значэнні можна вызначыць асобна для блока паказчыкаў, якія адлюстроўваюць эканамічнае развіццё, і асобна для тых, якія адлюстроўваюць сацыяльнае становішча.

Перавага дадзенай метадыкі – прастата выкарыстання. Яна дазваляе «сціснуць» атрыманую інфармацыю і прывесці разнастайныя велічыні да агульнага назоўніка. Акрамя таго, атрыманыя сярэднія рангі асобна па эканамічным і сацыяльным развіцці дазваляюць убачыць слабыя звёны гэтых дзвюх падсістэм.

Другі падыход да інтэгральнай ацэнкі ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйных раёнаў некалькі адрозніваецца ад першага і заснаваны на суаднесенні ўсіх дзесяці адабраных намі паказчыкаў (асобна па блоку эканамічнага і сацыяльнага развіцця) па кожным раёне да сярэдніх іх значэнняў па Беларусі. Затым атрыманыя індэксы складваліся, пасля чаго сума індэксаў эканамічнага развіцця дзялілася на суму індэксаў сацыяльнага развіцця:

$$I = (X_1 + X_2 + X_3 + X_4 + X_5) / (Y_1 + Y_2 + Y_3 + Y_4 + Y_5), \quad (2)$$

дзе I – інтэгральная ацэнка ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця раёнаў:

X_1, X_2, X_3, X_4, X_5 – суадносіны эканамічных паказчыкаў па кожным раёне з адпаведнымі іх значэннямі па краіне,

Y_1, Y_2, Y_3, Y_4, Y_5 – суадносіны сацыяльных паказчыкаў па кожным раёне з адпаведнымі іх значэннямі па краіне.

У выніку, чым большы інтэгральны паказчык, тым вышэйшым узроўнем сацыяльна-эканамічнага развіцця характарызуецца раён. Як і ў першым выпадку, дадзенай метадыка дазваляе бачыць, які з блокаў (эканамічны ці сацыяльны) развіваецца больш паспяхова, які менш. Аднак самае галоўнае заключаецца ў тым, што вынікі інтэгральнай ацэнкі ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйных раёнаў, зробленыя па дзвюх метадыках, амаль супадаюць, што дае падставы казаць аб высокай ступені дакладнасці зробленых разлікаў.

Безумоўна, каштоўнасць любой тэарэтычнай схемы ў рэшце рэшт вызначаецца магчымасцямі яе рэалізацыі на практыцы. Не выклікае сумнення тое, што прапанаваныя метадыкі з'яўляюцца даступнымі для выкарыстання ў частцы змяншэння адрозненняў у сацыяльна-эканамічным развіцці рэгіёнаў як цэнтральнымі органамі кіравання (міністэр-

віцця адміністрацыйных раёнаў можа быць зроблена іх тыпалогія. Увогуле яна можа праводзіцца з рознымі мэтамі: як навукова-пазнавальнымі (у тым ліку для больш дакладнага агляду стравання міжрэгіянальных адрозненняў), так і практычнымі (напрыклад, вылучэння праблемных рэгіёнаў у рамках дзяржаўнай рэгіянальнай палітыкі).

Самы прасты варыянт тыпалогій – гэта ранжыраванне раёнаў па адным паказчыку (у нас ім з’яўляецца інтэгральны індэкс

Рысунк 1 – Інтэгральны індэкс узроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйных раёнаў Рэспублікі Беларусь, 2007 г.

ствамі эканомікі, працы і сацыяльнай абароны насельніцтва і інш.), так і мясцовымі органамі кіравання (аблвыканкамамі, райвыканкамамі і інш.). Прыкладны характар разгледжаных метадык бачыцца нам таксама і з боку патэнцыяльных інвестараў, якім важна ведаць не толькі пра Беларусь увогуле, але і пра канкрэтныя рэгіёны ў прыватнасці.

Зробленыя намі разлікі паказваюць, што ўзровень сацыяльна-эканамічнага развіцця раёнаў вельмі моцна адрозніваецца (рысунк 1).

Дастаткова адзначыць, што рознасць паміж імі ў велічыні інтэгральнага індэкса, разлічанага па рэйтынгавай ацэнцы, складае 4,5 раза (паміж Камянецкім і Ганцавіцкім раёнамі). Звяртае на сябе ўвагу тое, што толькі ў Гродзенскай і Мінскай абласцях адсутнічаюць раёны з мінімальным значэннем інтэгральнага індэкса (менш чым 0,25), тады як у Магілёўскай вобласці іх тры (Хоцімскі, Чэрыкаўскі і Краснапольскі), у Брэсцкай – два (Ганцавіцкі і Столінскі), Гомельскай і Віцебскай абласцях – па адным (адпаведна Кармянскі і Бешанковіцкі). Разам з тым раёны з максімальным значэннем інтэгральнага індэкса (звыш 0,65) ёсць у кожнай вобласці (найбольшая іх колькасць у Брэсцкай і Гродзенскай абласцях).

На падставе атрыманых інтэгральных індэксаў узроўню сацыяльна-эканамічнага раз-

узроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця).

Прычыны дыферэнцыяцыі ва ўзроўні сацыяльна-эканамічнага развіцця раёнаў разнастайныя. У найбольшай ступені яны звязаны з гістарычна сфарміраванай стру турай вытворчасці раёнаў, рознай іх забяспечанасцю прыроднымі і працоўнымі рэсурсамі, асаблівасцямі рассялення насельніцтва, якасцю рабочай сілы, эканоміка-геаграфічным і геапалітычным становішчам раёнаў і інш. Акрамя гэтых аб’ектыўных прычын, пэўную ролю адыгрываюць і суб’ектыўныя фактары, звязаныя з інстытуцыянальнымі пераўтварэннямі, якія ажыццяўляе ўрад краіны на рэгіянальным узроўні (развіццё малога прадпрыемства, ільготнае падаткаабкладанне, бюджэтнае фінансаванне і г. д.). Аднак нягледзячы на розны характар прычын тэрытарыяльнай дыферэнцыяцыі, галоўнай застаецца задача яе змяншэння, тым больш, што яна надзвычай высокая.

UMMARY

This article deals with different methods of estimating the level of social-economic development of regions. The estimation of this level is done on 10 points in 118 administrative regions of the Republic of Belarus. The cartogram of this research is given.